

7. Засулич В. И. «Вольное слово» и эмиграция. Из воспоминаний В. И. Засулич. Современник. 1913. июнь. С. 179–191.
8. Засулич В. Воспоминания. Москва: Изд-во Всесоюзного общества политкаторжан и ссыльнопоселенцев, 1931. 159 с.
9. Клеменц Д. А. Из прошлого: Воспоминания. Ленинград: Колос, 1925. 181 с.
10. Матеріали для культурної та громадської історії Західної України. Т. 1. Листування І. Франка і М. Драгоманова. Київ: Вид-во ВУАН, 1928. 508 с.
11. Свод указаний, данных некоторыми из арестованных по делам о государственных преступлениях (издание Департамента полиции). Былое. 1907. № 6. С. 118–152.
12. Стефанович Я. В. Русская революционная эмиграция. Записка Я. В. Стефановича. Былое. 1921. № 16. С. 75–85.

Надійшла до редкол.: 02. 01. 2020

Прорецензовано: 04. 01. 2020

УДК 94:323.1][477.63)«18/19»

DOI: 10.33287/11927

ЕТНОПОЛІТИЧНІ ПРОТИРІЧЧЯ НА КАТЕРИНОСЛАВЩИНІ В УМОВАХ СИСТЕМНОЇ КРИЗИ РОСІЙСЬКОГО САМОДЕРЖАВСТВА КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

О. Б. Шляхов

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Проаналізовано причини та прояви конфліктів між представниками різних етнічних груп, які населяли Катеринославську губернію у пореформений період. Сформульовано висновок, що посилення конфронтації в регіоні на етнонаціональному ґрунті стало вагомим складовим виникнення та розвитку на Катеринославщині на початку ХХ ст. гострої політичної кризи.

Ключові слова: Катеринославщина, етнос, національні протиріччя, революційна криза.

In the post-reform period, the Katerynoslav province was used as a locomotive of capitalist transformations, and on the other hand represented polyethnic and polydenominational territories inhabited by Ukrainians, Russians, Jews, Germans, Poles, Greeks, Tatars, Bulgarians. etc. Such diversity could not but affect the ethnic relations in the region, which left a significant imprint on them. These relationships, in turn, were characterized by both relationship development and mutual influences, and a sufficiently high level of conflict. In particular, the author analyzes the causes and manifestations of superechtas between representatives of different ethnic groups that inhabited Katerynoslav region at the end of XIX - early XX centuries.

Thus, it is emphasized that the rupture of social ties and impoverishment of a large part of the population during the transition from traditional to industrial society objectively created the basis for the spread of xenophobic and nationalist sentiments. At the same time, attention is drawn to the fact that at this time tsarism continued to build its intrinsic policy on the principles of the great power, the basis of which was known the «Uvarov» triad – «autocracy, Orthodoxy, nationality», in particular, when the official ideology was counted ethnic Ukrainians to Russians. Therefore, in the confines of a large-scale, chauvinistic policy, the Ukrainians were demolished and assimilated, and the rights of the Jewish population and representatives of other ethnic groups inhabiting the empire were restricted at the legislative level.

Conflicts on the national soil in the region have seen an increase in the number of riotous actions against the local Jewish population, as well as the launching of anti-German campaigns, especially during the First World War. In addition, numerous disputes in Katerynoslav province have arisen between Ukrainians and Russians, as well as between local workers and foreign management personnel, who appeared in large numbers at the factories and mines of the region in the modern period. All this led to the destabilization of the socio-political situation, becoming a significant component of the revolutionary crisis that swept the Russian Empire in the early twentieth century.

Keywords: Katerynoslavshchina, ethnic group, national contradictions, revolutionary crisis.

В пореформений період Катеринославська губернія виступала в якості своєрідного локомотива капіталістичних перетворень, а з іншого боку являла собою поліетнічні та поліконфесійні терени, де мешкали представники кількох десятків етнічних груп, серед яких найбільш чисельними були українці, росіяни, євреї, німці, поляки, греки, татари тощо. Така різноманітність не могла не позначатися на міжнаціональних відносинах в краї, накладала на них суттєвий відбиток. Як зазначала у своїй праці українська дослідниця Я. В. Верменич, «Південь України – ... це арена активного «перемішування» різних етнічних спільнот, а отже і конкуренція різних типів націоналізмів, контакти й конфлікти на цій території упродовж століть створювали строкату суміш запозичень і взаємних непорозумінь» [6, с. 6]. Вищезгадане й обумовлює актуальність досліджень, пов'язаних із виникненням та генезою етнополітичних протиріч у регіоні в модерний період.

Цю проблему на матеріалах південноукраїнських губерній і, зокрема, на матеріалах Катеринославщини в тому або іншому ступені розглядали Н.В. Венгер, Т. С. Водотика, О. К. Канєнберг-Сандул, В. О. Куліков, Ф. Г. та Г. Ф. Турченки, В. О. Яшин тощо [4; 7; 12; 15; 30; 33]. Приділяв увагу в своїх студіях згаданому питанню й автор цих рядків [32]. Крім того, зазначену тематику вивчали представники західноєвропейської (В. Пеетерс) та японської (Г. Куромія)

історіографії [22; 16], досліджували американець Д. Бровер та канадський історик Л. Фрізен [34; 35]. Зокрема, останній у праці «Селянські революції в Південній Україні» аналізував стосунки українського селянства з європейськими колоністами та російськими поміщиками. Однак, далеко не всі аспекти прояву етнополітичних суперечностей у регіоні наприкінці XIX – на початку XX ст. вже дістали належне висвітлення в історичній літературі. Заповнення цієї лакуни і є метою нашої статті.

Слід зазначити, що в період пізнього самодержавства під впливом імперської домінанти в регіоні відбувалася форсована індустріалізація промисловості, спостерігалися активні урбанізаційні та міграційні процеси. Як зазначав на початку XX ст. сучасник, «у місцевостях Катеринославської губернії просто вражає усіляку нову людину багатство шахт, ливарних заводів і т. ін. ... Фабрично-заводські містечка вже не походять на звичайні села, а скоріше нагадують якісь американські міста з приміськими поселеннями, що побудовані за певним планом, з однаковими будиночками для робітників. ... Народ, який мешкає в таких місцях, зовсім втратив свій національний побут» [1, с. 82]. За цих умов не є дивним, що погляди і стереотипи поведінки мешканців Катеринославщини відчутно змінювалися, зазнавав трансформації їхній менталітет та культурні практики. Зрештою, територіальна консолідація та спільна економічна діяльність, комплекс різного роду впливів і запозичень, забезпечували утворення в губернії нової якості етнонаціональних спільнот.

З іншого боку треба враховувати, що взаємовідносини різних етнічних груп, культурно-комунікаційні процеси у краї включали як консолідуючі, так і роз'єднуючі фактори, поєднували як конструктивний потенціал, так і ризики дестабілізації, виникнення конфліктних ситуацій, що особливо проявилось в імперії на початку XX ст. Тим паче, що і в пореформену добу царизм продовжував будувати свою внутрішню політику на великодержавних принципах, основою яких була відома «уварівська» тріада – «самодержавство, православ'я, народність», зокрема, коли офіційна ідеологія зараховувала етнічних українців до росіян.

Тож у річищі великодержавної, шовіністичної політики здійснювалося обрусіння та асиміляція українців, на законодавчому рівні обмежувалися права єврейського населення, представників інших етносів, що населяли імперію. При цьому, як слушно наголошував у своїй праці німецький дослідник Андреас Каппелер, «російські

націоналісти і, почасти, навіть сама російська держава намагалася (і не завжди безуспішно) використовувати антисемітизм, антипольські і антинімецькі кампанії для інтеграції всіх православних східних слов'ян в «єдину і неподільну Росію» [13]. Провідниками подібної імперської політики на Катеринославщині наприкінці XIX – на початку XX ст. виступали очільники губернії, серед яких були як етнічні росіяни – Д. М. Батюшков, Д. М. Мартинов, П. Д. Святополк-Мирський, В. В. Якунін, В. А. Колобов, так і представники німецької спільноти – Є. В. фон Розенберг, В. К. Шліппе, Ф. Е. Келлер, О. Б. Нейдгарт, О. М. Клінгенберг. Губернатори цієї доби з одного боку були освіченими, професійними управлінцями, адміністраторами «великої енергії та ділових якостей», що сприяли благоустрою краю, а водночас своєрідними «гвинтиками бюрократичної системи», які в якості представників царату на місцях, ставали реальним втіленням авторитарних тенденцій в регіоні, захисниками старих порядків, вживали усіх зусиль для придушення «крамоли», проводили в краї політику антисемітизму.

Підтвердженням цього факту є вкрай негативні оцінки єврейського населення регіону з боку губернатора Д. Мартинова, який в своєму звіті імператору в 1895 р. відверто висловлював жаль, «що вся торгівля, за небагатьма виключеннями, знаходиться в руках євреїв» [18, с. 3]*, або твердження губернатора Ф. Келлера (1902 р.), що антиурядова пропаганда в краї «знайшла собі adeptів лише серед міських ремісників, майстрових та прикажчиків, переважним чином євреїв» [14]. Зрештою такі оцінки та настрої лише сіяли недовіру й озлоблення між різними етносами, в тому числі позначалися на непростих відносинах місцевого українського та єврейського населення. Адже хоча представники обох національностей, які населяли Катеринославську губернію, і відносилися до пригноблених самодержавством народів, вони фактично не помічали проблем один одного та не бажали чути своїх опонентів. Відповідно і традиційні непорозуміння між ними та певні стереотипи поглядів й надалі продовжували існувати в їхньому середовищі.

Зокрема, чорносотенна агітація представляла єврейське населення краю в якості саме тих людей – лихварів, крамарів, багатіїв-купців, які визискують та розорюють простий народ. При цьому, враховуючи високу частку євреїв серед представників

* Прикметно, що цар Микола II цілковито солідаризувався з антисемітськими поглядами свого урядовця, адже в цьому місці губернаторської доповіді царем було зроблено позначку «Так» [19, с. 3].

торговельно-банківської сфери регіону, можна вважати, що антисемітизм виступав тут в якості своєрідної форми соціального протесту. Так, японський дослідник Г. Куромія у своїй праці зазначав, що «робітники дивилися на євреїв, власників крамниць і корчем, як на чужинців, які спільно з керівництвом шахт і заводів експлуатували їх» [16, с. 73]. Водночас Ярослав Грицак наголошував, що певні прояви тогочасного антисемітизму мали «переважно соціальний характер». Останнє він пояснював тим, що саме євреї були роботодавцями, які сплачували «низьку заробітну плату сезонним робітникам; торгівцями, які продавали товари за високими... цінами; кредиторами, які брали великі проценти з селян і нерідко доводили їх до розорення» [10, с. 64].

Так, у 1898 р. масові заворушення робітників на Олександрівському металургійному заводі в Катеринославі вилилися у відверто погромні дії. Як зазначав у своєму звіті імператору губернатор П. Святополк-Мирський, «натоп робітників... упродовж не більше однієї години розбив контору, спалив величезний склад вугілля та інші заводські будови і потім рушив до найближчого до заводу селища, де зруйнував повністю 24 будинки, що належали приватним власникам, які нічого не мали спільного ані з ними, ані з заводом» [28, с. 6]. Тож спаленими та пограбованими переважно стали крамниці та будинки місцевої єврейської громади, яка отримувала прибутки за рахунок торгівлі з робітниками. Таким чином, як наголошував у зв'язку з цим американський історик Д. Бровер, «за найближчого розгляду можна знайти в цьому бунті те ж саме зосередження етнічної ненависті, економічної ворожнечі та сліпої ярості, що і в Юзівці»* [34, р. 209].

Непорушність самодержавної влади, єдність та неподільність Російської імперії, боротьба із соціалістичною та ліберальною ідеологіями, антисемітизм все це складало програмні засади російських монархічних організацій, які на початку XX ст. розгорнули свою діяльність серед населення Придніпров'я та Донецького Басейну. І перш за все тут слід згадати найбільшу та найпотужнішу з них – «Союз русского народа» (СРН). Саме СРН, який мав у губернії три свої осередки – відділи у Катеринославі, Олександрівську та Луганську, активно вів агітаційно-пропагандистську роботу серед робітників і селян губернії, проводив збори та лекції на заводах

* Йдеться про масштабні заворушення серед гірників та металургів Юзівки, їх своєрідний антикапіталістичний бунт, який відбувся в цьому селищі в 1892 р.

та фабриках, відкривав так звані «народні чайні», поширював монархічну літературу. Останньому сприяв і маршалок катеринославського дворянства М. П. Урусов, відомий своїми консервативними поглядами. Наприклад, у грудні 1912 р. Катеринославські губернські земські збори, де функції головуєчого як раз і виконував князь Урусов, ухвалили рішення (хоча це і суперечило чинному законодавству) стосовно виділення в 1913 р. 14 тис. крб. на придбання 2 тис. примірників газети місцевого відділу СРН «Русской Правды» для її розповсюдження серед селянства. При цьому наголошувалося, що ця газета «надає здорову духовну їжу» для народу [24, с. 286–287]. Загалом лише за п'ять років (1908–1912) на передплату цього видання губернським земством було витрачено 100 тис. крб., адже, як зазначав гласний катеринославського земства І. Яковенко, більшість членів губернських земських зборів відверто «співчували політичному спрямуванню газети «Русская Правда». Остання ж на своїх сторінках відверто закликала до «найнаполегливішої боротьби з єврейським елементом», проголошуючи це в якості «невідкладної державної необхідності для захисту матеріальних та духовних інтересів як міського, так і сільського населення» [27, 1912. 19 июля].

Крім «Союза русского народа», на Придніпров'ї також діяли осередки правомонархічної організації «Двуглавый орел», до якої головним чином входили представники учнівської молоді. Відділи цього товариства існували в губернському центрі, а також у селищі Кам'янське. При чому саме відділ у Кам'янському, який очолював В. Лутківський, відзначався своєю активною діяльністю. За свідченням його членів, відділ організував «безкоштовну бібліотеку-читальню, влаштовував читання з російської історії, поширював тисячами примірників книжки та брошури патріотичного змісту» [27, 1911. 2 февр.]. Кам'янським осередком організації видавалася і газета «Двуглавый орел». Врешті-решт, розпалювання національної ворожнечі стало альфою та омегою всієї діяльності членів монархічних організацій губернії до яких належало чимало представників дрібної буржуазії краю, консервативної інтелігенції, селян, а також і певна частина робітництва. Адже монархісти обіцяли захищати пролетарів від сваволі підприємців та чиновників. У підсумку чорносотенні робітничі організації було створено у Катеринославі та в Горлівці [20, с. 232].

Результатом діяльності чорносотенців на початку XX ст. став страшний єврейський погром, який охопив губернське місто 21–23 жовтня 1905 р. Під час погрому, до якого долучилися числен-

ні маргінальні елементи та карні злочинці, відбулося масове пограбування крамниць та лавок (перш за все на Озерному та Троїцькому базарах Катеринослава), власниками яких були представники єврейського етносу, а також побиття єврейського населення. В підсумку, за фактичного невтручання силових структур, погромниками було пограбовано та знищено 122 лавки, 64 магазини, 135 рундуків, спалено 5 будинків, вбито та поранено більше ста євреїв – серед яких були чоловіки, жінки та діти [17, с. 44]. Після погрому багато хто з постраждалих торговців звернувся до органів місцевого самоврядування з проханням про допомогу та компенсацію збитків. Тож у лютому 1906 р. Катеринославська міська управа виділила 6 тис. крб. на відшкодування втрат орендарам знищених лавок, а також ухвалила рішення зменшити платню за такі крамниці на 10% та дозволила вносити її поквартально [17, с. 45]. В результаті дві тисячі мешканців Катеринослава, які постраждали від єврейського погрому, отримали від міста певну допомогу.

Під час революційних подій 1905–1907 рр. погроми відбулися й в інших населених пунктах Катеринославської губернії, зокрема в Юзівці та Луганську. При цьому під час погрому в Луганську перш за все відбувалося пограбування єврейського населення. Звернемо увагу, що до погромних дій вдавалися представники найнижчих прошарків середнього класу, серед яких було багато мігрантів з російських губерній. «Ці люди, – як справедливо зазначали автори видання «Донбас в етнополітичному вимірі», – дивилися на євреїв як на конкурентів у пошуках роботи» [11, с. 56].

Згадаємо також, що на початку ХХ ст. чорносотенці застосовували й індивідуальний терор. Так, у 1908 р., за підбурювання одного з лідерів СРН доктора О. Дубровіна, в Катеринославі було вбито колишнього депутата Державної думи, лікаря О. Л. Каравасва.

Переобтяженість краю з його багатонаціональним населенням гострими соціальними проблемами, провокувало виникнення й іншого роду міжетнічних конфліктів. Так, непростим було ставлення православного населення до німецьких поселенців губернії, менонітів та католиків. З одного боку, як зазначали сучасники, німецькі колонії для селян Катеринославщини «в усіх галузях сільського господарства... є прикладом, якому вони охоче та успішно наслідують» [31, с. 3]. З іншого боку більшість колоній жила своїм замкнутим життям, майже не спілкуючись із місцевим населенням. Було чимало випадків, коли колоністи, які народилися в царській Росії, «доживали до старості, так і не навчившись російської мови» [19].

Крім того, треба враховувати, що господарства колоністів зазвичай були більш заможними, ніж у російських або українських селян, що породжувало заздрість і, в підсумку, відверто недоброзичливе ставлення. Вищезгадане стосувалося і місцевих землевласників, які наполегливо вимагали скасувати пільги, які у свій час царизм надав іноземним колоністам. Зрештою, земства Півдня України, у складі яких переважали представники дворянської верстви, «прагнули запровадити систему бюрократичних заходів з обмеження колоністського землеволодіння у їхньому регіоні» [12, с. 10–11].

Рефлексуєючи з приводу зазначених фактів, катеринославський губернатор Д. Мартинов у своєму звіті в Петербург за 1893 р. зазначав, що «вже декілька років як встановився в суспільстві та друці погляд, без сумніву, ворожий німецьким поселенцям, предки яких прибули в Росію за викликом Російського уряду». «Цей погляд, – підкреслював він, – який ґрунтується головним чином на повідомленнях, переважно тенденційних та упереджених, не тільки не сприяє злиттю колоністів із місцевим населенням та прив'язаності їх до нової вітчизни, але, маючи по-суті своєї характер цюкування, лише сіє недовіру та озлоблення між народно-стями». Тож очільник губернії наголошував на необхідності включення німецьких колоній «до складу волостей, що посприяло б, – на його думку, – зближенню їх з місцевим населенням» [19, с. 7–9].

Низку проблем на міжнаціональному ґрунті породжувало й формування пролетаріату Катеринославщини з представників різних етнічних груп. Зокрема, це стосується ставлення православних робітників до іноземних майстрів та висококваліфікованих робітників – англійців, французів, німців, бельгійців, які в той час у великій кількості з'явилися на промислових новобудовах краю*. Адже на підприємствах Катеринославщини останні мали значно кращі умови для праці та проживання, ніж місцеві пролетарі. Наприклад, як зазначалося на сторінках катеринославського довідкового видання 1903 р., «не можна не відмітити однієї загальної як для бельгійських заводів (йдеться про металургійні заводи споруджені за вагомої частки бельгійського капіталу. – О. Ш.) подробиці: робітники бельгійці... користуються квартирами у найкращих будинках, розміщуються по дві особи (несімейні) у кімнаті, мають від заводу

* Обурюючись з цього приводу, автори видання «Русская Правда», відомі своїми ксенофобськими поглядами, зазначали на початку ХХ ст., що «від 1895 року, наш Південь починає буквально опинятися в руках іноземців. Катерининська залізниця перетворилася в якусь-то іноземну дорогу: у вагонах та на станціях чути різні іноземні говори; кожен потяг привозить чужоземців, які прямують на російські багатства і російські підприємства» [27, 1912. 12 июля].

залізні ліжка, матраци, ковдри та постільну білизну. Робітники-росіяни, особливо підлітки, сплять на підлозі, без сінників, скупчені вдвічі та втричі понад норму і т. п.» [21, с. 146].

Крім того, в питаннях оплати праці в металургійній промисловості теж існував відчутний розрив між заробітком іноземних робітників та іншими працівниками. Так, англійські робітники металургійного заводу Новоросійського товариства в Юзівці наприкінці XIX ст. отримували в день 3–4 крб., а місцеві пролетарі – не більше як 1 крб. На бельгійському чавуноливарному підприємстві в с. Успенському Слов'яносербського повіту середня платня місцевих робітників становила 80 коп. у день, а бельгійські робітники за подібну ж працю отримували по 3 крб. 70 коп. [8]. Про подібні факти згадував у своїх студіях і бельгійський дослідник В. Пеетерс, який визнавав, що «суворий поділ штату співробітників компаній на іноземних працівників і місцевий персонал з відповідним контрастом у зарплатах – місцеві отримували третину від бельгійських колег – став більмом в очі» [22, с. 42]. Не випадково начальник Катеринославського ГЖУ Д. Богинський наприкінці XIX ст. наголошував на відвертій ворожості православних робітників Дніпровського металургійного заводу в Кам'янському «до католиків і взагалі іноземців, які... отримували пільги, які були недоступні першим» [25, с. 215]. Не дивним є і те, що святкування в губернії 21 липня 1900 р. бельгійськими робітниками свого національного свята «Дня Бельгії» після погроз з боку місцевих робітників закінчилося масовими безладами, підпалами та розграбуванням [22, с. 52].

Згадаємо також, що на підприємствах регіону неодноразово виникали непорозуміння між іноземними керівниками робіт та місцевими працівниками. Зокрема, як доповідав у Петербург в 1899 р. губернатор П. Святополк-Мирський, «багато непорозумінь виникало на ґрунті ставлення до робітників з боку заводських майстрів, що керують роботами; до того ж, такими майстрами, – наголошував царський високопосадовець, – часто бувають поставлені іноземні піддані, які зверхньо відносяться до російських робітників, і які не знають російської мови» [28, с. 7]. А в 1900 р. старший фабричний інспектор Катеринославської губернії стверджував у своєму звіті, що «директори-іноземці та їх помічники-компаньйони ненавидять та з презирством ставляться до російських робітників... Тією ж монетою платять їм робітники» [Цит. за: 4, с. 414]. Щоправда українська дослідниця Н. В. Венгер вважає, що подібна інформація не відбивала реального ставлення іноземного управлінського персоналу до місцевих робітників, і що певні конфлікти між ними, якщо і мали місце, то не набули значного поширення [4, с. 414]. У свою чергу

Т.С. Водотика зазначала у своїй праці, що «скоріше правилом, аніж винятком були конфлікти (робітників. – О. Ш.) з майстрами та адміністративним персоналом іноземного походження на заводах з іноземними інвестиціями» [7, с. 216].

Так або так, але закордонні менеджери зі свого боку все ж намагалися налагодити свої відносини з місцевими робітниками. Зокрема, наприкінці XIX ст. французький інженер Байярд поширив спеціальну настанову, де рекомендував іноземним фахівцям «у стосунках з робітниками виявляти терплячість та гуманність», в тому числі радив «старанно вивчати російську мову» [3, с. 249]. Зрештою, на наш погляд, поява такої інструкції вже опосередковано свідчила, що на підприємствах регіону в царині міжнаціональних стосунків далеко не все було гаразд. До того ж офіційні повідомлення того часу містять інформацію щодо випадків агресії, яку неодноразово виявляли місцеві робітники по відношенню до іноземних інженерів та майстрів. Приміром у 1902 р. під час страйку на паровозобудівному заводі начальнику машинобудівного цеху інженеру Янгблomu було завдано удар ззаду по голові, а в 1912 р. робітник Рибakov вбив управляючого Яково-Натальєвських кам'яновугільних копалень на Донбасі інженера А. А. Амореґі [9, с. 6331].

Зрештою, можна погодитися із думкою Ф. Г. та Г. Ф. Турченко, які наголошували в своїй праці, що «жителі міст і робітничих селищ шукали причини своїх негараздів в односельчанах інших віросповідань, культури, ментальності чи навіть роду занять» [30, с. 35]. Разом з тим не можна не згадати і про прояви антагонізму серед власне православними робітниками краю – між етнічними українцями та росіянами. Як доповідав начальник Катеринославського ГЖУ полковник Д. І. Богинський в Департамент поліції в лютому 1891 р., «у маєтку Борисовських Слав'яносербського повіту відбулася бійка між місцевими та прийшлими робітниками» [25, с. 28]. У свою чергу письменник В. В. Вересаєв, який перебував у Донецькому басейні в 1890 р., підкреслював у своїх нарисах: «Ніде серед робітників не зустрічав такої жорстокої взаємної ворожнечі... Ворогують губерніями, ... великороси ворогують з хохлами ... тощо» [5, с. 95]*.

* З цього приводу харківський історик В. Куліков висловив думку, що «керівники підприємств використовували національні суперечності, щоб запобігти об'єднанню робітників у боротьбі за свої вимоги». «Адміністрація підприємств балансувала між двома крайнощами, використовуючи просторову сегрегацію, щоб маніпулювати суспільством заводських та шахтарських поселень, і водночас намагаючись не допускати, щоб конфлікти вийшли у відкриту й неконтрольовану стадію», – зазначав він [15, с. 179].

Чимало суперечок виникало і між місцевими селянами (переважно етнічними українцями) та прийшлими робітниками, багато з яких були вихідцями з центральних російських губерній. Так, підприємець О. А. Ауербах зазначав у своїх спогадах, що в Донецькому басейні «з місцевими хохлами (мешканцями українських сіл. – О. Ш.) ... шахтарі постійно ворогували, переважно через жінок» [2, с. 555]. Певне пояснення цьому факту ми знаходимо у нарисах того ж В. Вересаєва з Донбасу. «Де не з'являться шахтарі, – зазначав він на початку 1890-х рр., – скрізь хохлацька сім'я тріщить і розпадається...» [5, с. 99]. Тож не випадково, що в 1894 р., як достатньо ухильно зазначала радянська історична література, мало місце «непорозуміння робітників» шахт з мешканцями села Самсонієвки Слово'яносербського повіту [26, с. 357].

Подібні «інциденти» неодноразово траплялися і на початку XX ст., зокрема в селі Веселі-Терни Верхньодніпровського повіту. Адже, за згадкою сучасника, місцеві «рудничні робітники, як тільки закінчувався трудовий день... прямували до Веселої-Тернівки», у казену винну лавку. При чому ці походи неодноразово закінчувалося жорстокими бійками, оскільки селяни не могли змиритися з цим «нашестям» прийшлих, переважно з суто російських земель робітників і «усіма засобами, що в них були (до дрючків включно), їх замиряли та виганяли з рідного села». З часом такі конфлікти до того загострилися, що сільські мешанці навіть звернулися до губернатора з проханням «залишити в їхньому селі козачу команду» [27, 1911. 28 янв.].

Отже, поліетнічність середовища, утвореного в умовах промислової модернізації, об'єктивно змушувала представників різних національних спільнот шукати злагоди з метою здійснення спільних економічних практик. Зрештою, в результаті активного «перемішування» населення в нових індустріальних селищах губернії, поступово формувалася певний «специфічний тип регіональної ідентичності», який лише в незначному ступені був пов'язаний з етнічним чинником. Разом з тим міжетнічні стосунки на Катеринославщині в модерний період характеризувалися значною ступінню конфліктності. Адже розрив соціальних зв'язків та зuboжіння значної частини населення під час переходу від традиційного до індустріального суспільства створювали підґрунтя для поширення ксенофобських та націоналістичних настроїв. Останнє проявлялося як у зростанні кількості погромних дій, спрямованих проти місцевого єврейського населення, так і в розгортанні антинімецьких кампаній, особливо під час Першої світової війни. Крім того, суперечки виникали між українцями та росіянами, а також між місцевими робітниками та іноземним управлінським персоналом, який у великій

кількості з'явився на заводах та шахтах краю в пореформену добу. Все це призводило до дестабілізації суспільно-політичної ситуації в губернії, ставало вагомою складовою тієї революційної кризи, яка охопила Російську імперію на початку ХХ ст.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Авчинников А. Г.** Южно-Русский ежегодник «Приднепровье». 1912 год. Екатеринослав: Тип. М. С. Копылова, 1912.
2. **Ауэрбах А. А.** Воспоминания о начале развития каменноугольной промышленности в России. Русская старина. 1909. Т. 140. С. 546–562.
3. **Брандт Б. Ф.** Иностранные капиталы. Их влияние на экономическое развитие страны. Санкт-Петербург: Тип. В. Киршбаума, 1899. Ч. 2. 419 с.
4. **Венгер Н. В.** Меннонитское предпринимательство в условиях модернизации Юга России: между конгрегацией, кланом и российским обществом (1789–1920): моногр. Дніпропетровськ: Вид-во ДНУ, 2009. 696 с.
5. **Вересаев В. В.** Подземное царство. Открытие страны огня: русские писатели о Донбассе. Донецк : Донбасс, 1978. С. 71–101.
6. **Верменич Я. В.** Південна Україна: взаємовпливи держав та культур на цивілізаційному пограниччі. Київ: Інститут історії України НАН України, 2015. 81 с.
7. **Водотика Т.** Модернізаційні та урбанізаційні процеси на Півдні України (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). Регіональна історія України. 2016. Вип. 10. С. 201–220.
8. **Волков В. В.** Зароботная плата русских рабочих в конце ХІХ – начале ХХ в. Вопросы истории, 2018. № 10. С. 67–89.
9. Горнозаводское дело. 1912. № 47–48.
10. **Грицак Я. Й.** Нарис історії України: формування модерної української нації ХІХ–ХХ ст.: навч. посіб. Київ : Генеза, 1996. 360 с.
11. Донбас в етнополітичному вимірі / Авт. кол.: В. Котигоренко (кер.) та ін. Київ: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2014. 584 с.
12. **Кансєнберг-Сандул О. К.** Правове становище німецьких колоністів на Півдні України (кінець ХVІІІ ст. – 1917 р.): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Одеса, 2018. 24 с.
13. **Каппелер Андреас.** Мазепинцы, малороссы, хохлы: украинцы в этнической иерархии Российской империи. Россия-Украина: история взаимоотношений / Отв. ред.: Миллер А.И., Репринцев В. Ф., Флоря Б. Н. Москва: Школа «Языки русской культуры», 1997. 248с. URL: [http:// litopys.org.ua/vzaimo/vz11.htm](http://litopys.org.ua/vzaimo/vz11.htm)
14. **Келлер Ф.** Всеподданнейший отчет Екатеринославского губернатора за 1901 год. Екатеринослав, 1902. РГИА.
15. **Куліков В. О.** Підприємства й суспільство в заводських і шахтарських поселеннях Донбасу та Придніпров'я в 1870–1917 рр.: моногр. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2019. 388 с.
16. **Куромія Гіроакі.** Свобода і терор у Донбасі: українсько-російське прикордоння, 1870–1990-і роки / пер. з англ. Г. Кьорян, В. Агєєв. Київ: Основи, 2002. 510 с.
17. **Лазебник В. І.** Озерка наша. Під заг. ред. Г. А. Єфименка. Дніпропетровськ: Арт-Прес, 2001. 400 с.

18. **Мартынов Д.** Всеподданейший отчет Екатеринославского губернатора за 1893 год. Екатеринослав, 1894. РГИА.
19. **Мартынов Д.** Всеподданейший отчет Екатеринославского губернатора за 1894 год. Екатеринослав, 1895. РГИА.
20. Наше отечество (Опыт политической истории). Ч. I. Кулешов С. В., Волобуев О. В., Пивовар Е. И. и др. Москва: ТЕРРА, 1991. 390 с.
21. Памятная книжка и Адрес-календарь 1903 года / под ред. Я. Гололобова. Екатеринослав: Типо-Литография Губернского правления, 1903. Вып. третий.
22. **Пеетерс Вим.** Сталь у степу. Київ, 2010. 104 с.
23. Первая Всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. Екатеринославская губерния. Санкт-Петербург: Изд. Центр. статист. комитета МВД, 1904.
24. Постановления Екатеринославского губернского земского собрания 47-й очередной 1912 года сессии. Екатеринослав : Тип. Губ. Земства, 1913.
25. Рабочее движение в России в XIX веке.: сб. док. и материалов / под. ред. А. М. Панкратовой. Москва: Госполитиздат, 1952. Т. III. Ч. 2. 744 с.
26. Робітничий рух на Україні. 1885–1894 рр.: зб. док. і матеріалів / Упоряд.: В. С. Шандра та ін. Київ: Наук. думка, 1990. 440 с.
27. Русская Правда (Екатеринослав).
28. Святополк-Мирский П. Д. Всеподданнейший отчет Екатеринославского губернатора за 1898 год. Екатеринослав, 1899. РГИА.
29. Торгово-промышленный Юг (Одесса). 1912. № 3. 15 янв.
30. **Турченко Ф. Г., Турченко Г. Ф.** Південна Україна: модернізація, світова війна, революція (кінець XIX ст. – 1921 р.) : історичні нариси. Київ: Генеза, 2003. 304 с.
31. **Шлиппе В. К.** Всеподданнейший отчет Екатеринославского губернатора за 1892 год. Екатеринослав, 1893. РГИА.
32. **Шляхов О. Б.** Україна в умовах модернізації та загострення соціального конфлікту (кінець XIX – початок XX ст.) : моногр. Дніпро: Ліра, 2016. 400 с.
33. **Яшин В. О.** Єврейське населення Катеринославщини й Херсонщини в соціально-культурних та економічних процесах другої половини XIX століття : автореф. дис... канд. іст. наук : 07.00.01. Дніпропетровськ, 2012. 20 с.
34. **Brover R. Daniel.** The Russian City between Tradition and Modernity. 1850–1900. Berkeley : University of California Press, 1990.
35. **Frisen Leonard G.** Rural revolutions in Southern Ukraine : peasants, nobles, and colonists, 1774–1905. Cambridge, Massachusetts: Ukrainian Research Institute Harvard University, 2008. 325 s.

Надійшла до редкол.: 05. 11. 2019

Прорецензовано: 12. 11. 2019